

Joanna Zaucha

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Asercja i presupozycja

1. Pojęcie asercji do obiegu naukowego wprowadził niemiecki matematyk, logik i filozof Gottlob Frege (ur. 1848 r., zm. 1925 r.). W zamiarze uczonego asercja, wyrażana specjalnym znakiem: $\vdash$, miała odróżniać układ słów niewartościowany logicznie od sądu posiadającego wartość prawdy (Frege 1977: 3 i n.). Wprowadzając znak asercji, G. Frege chciał uniknąć utożsamienia jej z konkretnym predykatem, jak np. *jest prawdą, że* lub *jest faktem, że, okoliczności takie, że*. W ujęciu logika z Jeny asercja to akt, na który składa się wyrażenie pewnej treści logicznej, przyjęcie owej treści oraz czynniki zewnętrzne wobec środków językowych (np. cele komunikacyjne mówiącego). Według Fregego każde zdanie posiada treść logiczną niezależną od sposobu jej wysłowienia i, jeśli jest wypowiedzane serio, wyraża uznanie jej prawdziwości (Frege 1977: 108). W zdaniu mogą pojawić się dodatkowe elementy nieobjęte asercją takie jak spójniki (*i, ale*) czy inne wyrażenia (*niestety, chwala Bogu, też, jeszcze*), dziś określane jako metatekstowe lub metapredykatywne.

Frege odróżniał sens zdania (utożsamiany z myślą) oraz jego znaczenie (obiektywnie istniejącą wartość logiczną Prawdy lub Fałszu). Zauważył jednocześnie, że zdania podrzędne wyznaczające to, o czym mowa w zdaniu głównym, zawierają założenie logiczne przesadzające o istnieniu tego obiektu. Ilustrował tę właściwość za pomocą następującego przykładu: *Ten, kto odkrył eliptyczność torów planet, umarł w nędzy*. (Frege 1977: 77). Zarówno przy stwierdzeniu: *Kepler umarł w nędzy*., jak i przy jego negacji: *Kepler nie umarł w nędzy*. przyjmuje się, że Kepler istniał. Zjawisko dostrzeżone przez Fregego określa się mianem **presupozycji egzystencjalnej**.

Początek wciąż żywej dyskusji nad rozumieniem pojęcia asercji (pisma Fregego długo pozostawały szerzej nieznanne) wiąże się z publikacją przełomowego w logice XX wieku dzieła Bertranda Russella i Alfreda Whiteheada (II wydanie 1927/1963) – „Principia Mathematica” (w skrócie PM). W obrębie systemu logicznego zaproponowanego przez brytyjskich uczonych (Russell, Whitehead 1963: 8) znak asercji odróżnia treści propozycjonalne przyjmowane przez autorów jako prawdziwe od układów słownych przedłożonych do rozważenia, w szczególności od treści zdań podrzędnych, za prawdziwość których autorzy PM nie brali odpowiedzialności. Wcześniej Russell ujmował asercję jako to, co jest powiedziane o podmiocie w zdaniu.

Russell (1905) osobne rozważania poświęcił wyrażeniom wyznaczającym ów podmiot, tzw. deskrypcjom. Jeśli odnoszą się one do nieistniejącego obiektu, całe zdanie staje się kłopotliwe ze względu na wartościowanie logiczne. Russell usuwa aporię związaną z deskrypcją o pustej referencji, rozróżniając dwie możliwe interpretacje fraz denotujących typu *obecny król Francji* w zależności od zasięgu negacji w zdaniu. Pierwotnie mogą być one według Russella używane do stwierdzenia istnienia obiektu, który jest charakteryzowany w zdaniu za pomocą innego predykatu. Negacja w takim wypadku dotyczy wyłącznie dodanej charakterystyki. Wtórnie jednak mogą być wyrazem złożonej charakterystyki obiektu, której zaprzecza się w całości, negując także istnienie ich odniesienia. Przy takim odczytaniu negacja zdania *Obecny król Francji jest łysy* jest zdaniem prawdziwym.

Od czasu publikacji PM asercja stała się przedmiotem żywego zainteresowania logików i filozofów. Szczegółowe uwagi krytyczne co do koherencji stosowania tego pojęcia w obrębie PM zgłaszali polscy logicy współcześni Russellowi: Stanisław Leśniewski (1927, 1928/2015) i Leon Chwistek (1924) (wspominają o tym Whitehead i Russell w przedmowie do wydania II PM, xiv). Najbardziej znaną krytykę koncepcji Russella przedstawił wiele lat później Peter Strawson (1950, 1967). Kwestionował on zasadność wybiegu Russella polegającego na niejednakowej interpretacji identycznie zbudowanych zdań z deskrypcją określoną w zależności od tego, czy ma ona swojego referenta. Twierdził wbrew Russellowi, że zdań z deskrypcją określoną o pustej referencji nie można poddawać wartościowaniu logicznemu, gdyż są one źle użyte. Strawson był skłonny mówić o takich zdaniach jako o układach o zerowej wartości logicznej. Przekonywał, że w dyskursie zdania z pustą deskrypcją określoną nie są rozpatrywane jako stwierdzenia asertoryczne – są traktowane jako rodzaj pomyłki lub nieporozumienia, a nie fałszu.

Współcześnie filozofowie (wbrew pierwotnej intencji Fregego) szukają odpowiedzi na pytanie o to, czym jest asercja oraz jak jest wyrażana. Peter Pagin (2019) i Mark Jary (2019) upatrują jej wyrazu w formie zdania użytego w trybie oznajmującym. Timothy Williamson (1996, 2000) opisuje asercję jako działanie zgodne z określoną normą (nazywaną przez niego konstytutywną). Zasada rządząca asercją sprowadza się do nakazu, aby stwierdzać tylko to, co wiemy. Najbardziej rozpowszechnionym poglądem na naturę asercji jest tzw. ujęcie zobowiązaniowe (szerzej o tym: Lionel Shapiro, 2018/2020). Zgodnie z tą interpretacją (mającą swe źródło w pracach Charlesa Sandersa Peirce'a, Johna L. Austina i Johna Searle'a) wypowiedzenie zdań pod asercją oznacza wzięcie odpowiedzialności przez nadawcę za uczestników dyskursu za prawdziwość wygłaszanych stwierdzeń. W dyskusji nad naturą asercji pojawiają się również głosy skrajne, jak na przykład pogląd Hermana Ceppelena (2019), według którego pojęcie asercji jest zbędne w opisie komunikowania językowego. Zdaniem norweskiego filozofa wystarczających narzędzi do opisu zjawisk mownych dostarcza teoria aktów mowy.

Trzeba dodać, że termin *presupozycja* pojawia się także na gruncie koncepcji Roberta Stalnakera (1978). Rozumiany jest on jednak zupełnie inaczej. W ujęciu Stalnakera (1999) presupozycja to stwierdzenie, które nadawca przyjmuje jako element wspólnej jemu i odbiorcy wiedzy o świecie (w oryginale: *common ground/common knowledge/mutual knowledge*). Funkcją asercji – zdaniem Stalnakera – jest zwężanie zbioru zdań, które mogłyby potencjalnie wzbogacić wspólną wiedzę. Zdanie wypowiedziane pod asercją eliminuje wszystkie potencjalnie prawdziwe stwierdzenia, które nie są z nim zgodne.

2. Od wczesnych lat 70. ubiegłego wieku do dzisiaj zagadnienie asercji jest jednym z zasadniczych wątków w bogatym dorobku naukowym Andrzeja Bogusławskiego. Asercja to źródło trzech istotnych propozycji teoretycznych polskiego lingwisty i teoretyka języka. Po pierwsze, przejawem asercji jest struktura tematyczno-rematyczna zdania użytego w określonym kontekście z właściwym mu odniesieniem. Po drugie, asercja wyznacza granicę między elementami kodu a operacjami pragmatycznymi dokonywanymi przez mówiących. Wreszcie, po trzecie, obserwacja właściwości głównego wykładnika asercji – czasownika przyjmującego przycisk zdaniowy *powiedzieć, że_* stanowi głos w dyskusji nad naturą asercji.

Kwestia zróżnicowania wypowiedzi na te, wypowiedziane pod asercją, oraz te, o których G. Frege mówił jako o pozbawionych „powagi”, stała się dla A. Bogusławskiego punktem wyjścia do sformułowania koncepcji **bazy języka** i konstruktywnego wyznaczenia granicy między elementami kodu językowego („narzędziami” służącymi mówieniu) a działaniem językowym (por. Bogusławski 2008a, Bogusławski, Drzazgowska 2016). Rozróżnienie to opiera się na ściśle lingwistycznych przesłankach, mianowicie na obserwacji możliwych uzupełnień predykatu *powiedzieć, że_*.

W najnowszym ujęciu A. Bogusławskiego (2021) czasownik ten, przyjmujący na siebie akcent zdaniowy, stanowi ramę dla wypowiedzi mających charakter asertoryczny. Przeciwstawiają mu się wszystkie te użycia, które z różnych powodów mogą być opisane tylko za pomocą predykatu *powiedzieć:_* zawierającego dwukropkę lub predykatu *powiedzieć, że_*, do którego nie można przyłożyć akcentu zdaniowego. Zdań, których zawartość wykracza poza przedmiotowe orzekanie, nie daje się ująć w ramie czasownika przyjmującego akcent zdaniowy. Zawierają one elementy o charakterze, jak go nazywa Bogusławski, „synkretyczno-egocentrycznym”, tzn. odniesienie do mówiącego nie daje się oddzielić od orzekanej treści. Do zdań synkretyczno-egocentrycznych należą np. zdania *Coś mi się tu nie zgadza. / Pojęcia nie mam. czy wypowiedzenia z własnieltylko.*

Odezwania bazowe posiadające wartość logiczną prawdy stanowią według Bogusławskiego „pierwociny mowy”. W pracy „Semantyka. Pragmatyka. Leksykografa głos demarkacyjny” lingwista (2008: 57–58) przedstawia formułę służącą wyznaczeniu klasy zdań bazowych. Opiera się ona na wykazaniu związku między czymś wymówieniem określonej formy słownej a działaniem tej osoby skorelowanym z treścią kodowo powiązaną z ową formą. Do odezwań bazowych prócz zwykłych zdań deklaratywnych należeć będą również użycia pierwszoosobowe o charakterze performatywnym. Poza klasą odezwań bazowych znajdują się zdania, których rozumienie odbiega od treści kodowej – tj. zdania z metonimią, metaforą, a także żarty słowne.

Powaga powiązana z dyskursem nastawionym na efekty poznawcze w języku naturalnym nie jest sygnalizowana w żaden specjalny sposób. Niemniej, jak podkreśla A. Bogusławski (2011), język naturalny dostarcza środków, za pomocą których standardowo odwołujemy się do zdań wypowiedzianych pod asercją. Służy temu zdaniem A. Bogusławskiego czasownik *powiedzieć, że_* (Bogusławski 2004, 2005, 2007) wprowadzający mowę zależną. Predykat *powiedzieć, że_* wyraża podstawową operację przekazywania domniemanej wiedzy mówiącego (Bogusławski 2004: 32–33, 2007: 434). Opiera się ona z jednej strony na korelacji treści propozycjonalnej wyrażanej za pomocą zdania podrzędnego, a z drugiej – gotowości mówiącego do podejmowania działań uwzględniających odpowiednią porcję wiedzy. W ten sposób dochodzimy do sytuacji, w której, jak opisuje A. Bogusławski (2004: 33), odbiorca wie, co

nadawca zamierza zrobić, lub przynajmniej waha się co do tego, czy nadawca podejmie określone działanie czy nie. Użycie predykatu *powiedzieć, że* wyklucza natomiast podjęcie działań, które byłyby przeciwne do tych skorelowanych z treścią wyrażoną w zdaniu podrzędnym.

Zdając sprawę z właściwości semantycznych predykatu *powiedzieć, że*, A. Bogusławski zabiera głos w dyskusji nad naturą asercji, którą jego zdaniem czasownik ten ucieleśnia (Bogusławski 2004: 33, 2007: 437). Analiza lingwistyczna dostarcza danych uzasadniających również pogląd T. Williamsona (por. wyżej), zgodnie z którym warunkiem koniecznym asercji jest wiedza mówiącego. Jednocześnie wykładnia treści *powiedzieć, że* przyznaje rację tym koncepcjom „zobowiązaniowym”, które asercję postrzegają jako gotowość mówiącego do działania spójnego z wygłaszanym zdaniem.

Predykat *powiedzieć, że* kontrastuje z bliskim mu formalnie predykatem *powiedzieć*:_ wprowadzającym mowę niezależną. Wykładnia funkcji tego czasownika (Bogusławski 2004: 29–45) uwypukla różnicę między asercją a innymi przejawami ludzkiego mówienia. W odróżnieniu od czasownika wprowadzającego mowę zależną predykat *powiedzieć*:_ dopuszcza uzupełnienia w postaci pytań i zdań rozkazujących, a także zdań ironicznych, żartów słownych, modlitw, zaklęć, nonsensów, powiedzonek, fragmentów dzieł literackich. Funkcją czasownika „cytacyjnego” jest prezentowanie danej formy jako wyrażenia językowego lub jego części. Użycie tego predykatu zobowiązuje mówiącego do wierności w odtwarzaniu przywoływanego tekstu – dopuszczalne są nieliczne modyfikacje związane np. z formą zaimków zachowujących referencję odpowiadającą ich konkretnemu użyciu. Predykatowi *powiedzieć*:_ brakuje natomiast elementu „zobowiązaniowego” związanego z gotowością określonego działania mówiącego. Warto dodać, że zakres użycia predykatu cytacyjnego jest szerszy niż zakres wykładnika mowy zależnej. Zgadza się to z empirią: zdania asertoryczne stanowią podklasę właściwą wszystkich wypowiedzi.

Najnowsze badania semantyczne poświęcone wyrażeniom metapredykatywnym rzucają światło na kwestię wyrażalności asercji. Okazuje się, że asercja (akt stwierdzania czegoś) podstawowo identyfikowana za pomocą predykatu opartego na wokabule *powiedział, że* może być komentowana przez nadawcę wypowiedzenia za pomocą specjalnych środków językowych. Należą do nich wyrażenia z różnych klas gramatycznych odznaczające się określonymi właściwościami formalnymi i semantycznymi. Ich głównym wyróżnikiem jest fakt odnoszenia się do mającej nastąpić w danym wypowiedzeniu predykcji. Metapredykatom tradycyjnie określanym jako przysłówki swoje studium poświęciła Magdalena Danielewiczowa (2012). Opis partykuł o tej funkcji znajdziemy w „Słowniku gniazdowym partykuł polskich” (Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014) oraz we wcześniejszych artykułach jego autorów. Metapredykaty wśród wyrażen tradycyjnie opisywanych jako przymiotniki wskazała ostatnio Katarzyna Doboszyńska-Markiewicz (2023).

3. O stosunku presupozycji do innego typu konsekwencji logicznych użycia zdania pisała Irena Bellert (1973). Zdaniem lingwistki (Bellert 1973: 89–90) presupozycje to podzbiór konsekwencji logicznych użytego zdania. Ich wyróżnikiem jest po pierwsze odpowiedni stosunek nadawcy do wypowiedzanego zdania, mianowicie nadawca musi być przekonany, że jest tak, jak głosi wypowiedziane przez niego zdanie. Po drugie – presupozycja to zdanie wynikające zarówno z afirmatywnej formy zdania, jak i jego zaprzeczenia.

Dokładnej analizy wpływu negacji na konsekwencje logiczne zdania podjął się A. Bogusławski (1976, 1977). Poczynione obserwacje doprowadziły uczonego do sformułowania koncepcji tematyczno-rematycznej struktury zdania. Okazało się, że to, jaka treść będzie stanowić presupozycję danego zdania, ściśle zależy od zasięgu bezpośredniej negacji właściwej użytemu zdaniu. Zasięg aktualnej negacji wyznacza granicę między asercją (w terminologii Bogusławskiego – rematem zdania) a treściami presuponowanymi składającymi się na dictum tematyczne. Prócz rematu i dictum tematycznego w obrębie zdania A. Bogusławski (1977: 7–74) wyróżnia wyrażenia (jako odrębne jednostki lub części jednostek) wskazujące temat zdania. Termin *temat* odnosi się do obiektu (osoby bądź przedmiotu) charakteryzowanego przez główny reumat. Może być nim także, co podkreśla Bogusławski, wyrażenie wzięte in abstracto. O presupozycji (dictum tematycznym) i treści asertywnej (remacie) można mówić nie tylko w odniesieniu do grupy predykatów użytych w zdaniu. Ta sama struktura właściwa jest również predykatom o złożonej treści wyrażanym za pomocą jednowyrazowej jednostki języka. Bogusławski podkreśla konieczność rekursywnego stosowania analizy tematyczno-rematycznej i ustalania odpowiedniej hierarchii tematów i rematów w zdaniu.

Rozróżnienia terminologiczne wprowadzone przez A. Bogusławskiego ściśle skorelowane ze zjawiskami asercji i presupozycji mocno podkreślają komunikacyjną naturę owych pojęć. Ten sam konkretny językowy może w pewnych okolicznościach stanowić element presupozycji jakiegoś zdania, zaś innym razem – wykładnik treści podlegającej bezpośredniej negacji, tj. charakterystyki dokonywanej pod asercją.

A. Bogusławski (1977: 75–76) osobną uwagę poświęca dyskusji nad presupozycją egzystencjalną. Ostatecznie dane językowe skłaniają go do odrzucenia zarówno Russellowskiej wykładni zdań z deskrypcjami, jak i poglądu P. Strawsona, odmawiającego wartości logicznej zdaniom z pustą referencją.

Według A. Bogusławskiego zdania zawierające presupozycję egzystencjalną nie można utożsamiać z koniunkcją zdań, z których jedno zawiera stwierdzenie o istnieniu obiektu wyznaczanego za pomocą deskrypcji określonej, a drugie charakteryzuje ów obiekt. Koniunkcja postulowana przez B. Russella jako interpretacja zdań z deskrypcją określoną nie uwzględnia konieczności zachowania spójności tematycznej wypowiedzenia. Tematem zdań egzystencjalnych jest w istocie wybrana predykcja. Zdania te stwierdzają, że jest ona prawdziwa lub fałszywa w odniesieniu do jakiegoś obiektu. Natomiast kwestia posiadania włosów na głowie dotyczy konkretnej osoby.

Wbrew tezie Strawsona A. Bogusławski wykazuje, że zdania z pustą referencją dają się wartościować logicznie. Lingwista przyjmuje, że zarówno moment czasowy, o który chodzi w zdaniu, jak i kontekst sytuacyjny dają się ustalić w związku z faktem użycia zdania. Zastrzeżenia Strawsona o konieczności wzbogacenia logicznej formy zdań są więc zbędne. Bogusławski, tak jak chciał tego Strawson, rozważa klasyczne przykłady zdań z pustą referencją w ich aktualnym odniesieniu. Twierdzi, że są one po prostu fałszywe. Staje się to widoczne, jeśli dobrze wyróżnimy obiekt, w stosunku do którego wartościowanie takie można przeprowadzić. Bogusławski dokonuje tego, ujmując kontrowersyjne zdanie w ramie mówiącej o jego prawdziwości lub fałszywości. W ten sposób dochodzimy do punktu, w którym Russellowskie zdanie o łysym królu Francji traktowane na poważnie uzyskuje właściwe spójne osadzenie tematyczne. Elementem rzeczywistości wskazywanym w zdaniu Russella

jest Francja. Nic nie stoi na przeszkodzie, by rozstrzygnąć, czy zdanie: „*Obecny król Francji jest tysy*” jest *falszywe o Francji (gdyż Francja nie ma króla)*. jest prawdziwe czy fałszywe.

A. Bogusławski podkreśla, że analogiczną interpretację można zastosować w stosunku do deskrypcji nieokreślonych oraz nazw własnych. Każde z tych wyrażen, mimo że nie podlega bezpośredniemu zanegowaniu, służy identyfikacji tematu zdania. Jest to niezbywalny element struktury treściowej zdania użytego w dyskursie (poza fikcją literacką). Wartość logiczna tych elementów w zwykły sposób wpływa na wartość logiczną całego wypowiedzenia. Dlatego nawet jeśli uczestnicy wymiany komunikacyjnej omyłkowo posługują się nazwiskiem *Kopernik* zamiast *Kepler*, zdania przez nich użyte będą miały wartość logiczną zależną od tego, o kim faktycznie jest mowa (w tym wypadku o Keplerze).

Rozważania poświęcone presupozycji egzystencjalnej dotyczą, jak zauważa A. Bogusławski (1977: 76), fundamentalnej dla języka kwestii prawdziwości fałszywości i negacji. A. Bogusławski rozwija i tezę o dostrzeżonej zależności między twierdzeniem egzystencjalnym a prawdziwością. Jest ona przedmiotem szczegółowego omówienia w książce „*Sicence as Linguistic Activity. Linguistics as Scientific Activity*” (Bogusławski 1998: 131–144). Oba te pojęcia dają się eksplikować za pomocą niedefiniowalnego czasownika *wie, że*. Do tego samego zagadnienia Bogusławski wraca w pracy „*O konieczności istnienia*” (2008b), gdzie pokazuje, że pojęcie ‘istnienia’ jest sprowadzalne do pierwotnego pojęcia ‘wiedzy’ wyrażanego jednym z kluczowych dla opisu ogólnej struktury rzeczywistości czteroargumentowym czasownikiem *wie, że*. Mówiąc w dużym uproszczeniu – leksykalne wykładniki pojęcia ‘istnienia’ służą opisaniu sytuacji, w której ktoś wie, że wyrażona w zdaniu egzystencjalnym charakterystyka czemuś przysługuje.

Zestawienie różnego rodzaju zjawisk określanych mianem presupozycji zawiera artykuł Renaty Grzegorzczukowej (1987). Autorka odróżnia presupozycje pragmatyczne (bliskie ujęciu Stalnakera) od presupozycji egzystencjalnych (tj. presupozycji w rozumieniu Fregego), presupozycji zdaniowych (rozumianych jako *datum questionis*) oraz presupozycji leksykalnych. Wśród tych ostatnich autorka wymienia (Grzegorzczukowa 1984: 28–30): 1. implikowanie pozycji składniowych; 2. przesądzenie o faktywności zdarzeń; 3. przesądzanie charakterystyki czasowej w treści predykatu oraz 4. przesądzenie o aprobach/dezaprobach dla zjawiska wskazywanego przez konkretny leksem. Mimo różnorodności zjawisk związanych z treściami pozostającymi poza zasięgiem negacji zdaniem R. Grzegorzczukowej poszczególne klasy leksemów dzielą rodzaj presuponowanych treści. Obserwacja presupozycji jest zatem dobrym punktem wyjścia do wskazywania klas semantycznych właściwych danemu językowi.

Na początku lat 70. XX wieku oryginalną interpretację pojęcia presupozycji przedstawił Oswald Ducrot (1975). Francuski lingwista proponował, by utożsamić presupozycję z przekonaniem stanowiącym tło interakcji komunikacyjnej. W jego ujęciu presupozycja miała być elementem konfrontowanych w dialogu „światów subiektywnych” (Ducrot 1975: 280–281). Propozycja Ducrota miała w zamiarze autora uzupełniać niedostatki koncepcji logicznych – przede wszystkim stanowiska Strawsona. Uważał on, że analiza treści wypowiedzeń powinna uwzględniać pełen kontekst komunikacyjny wraz z wiedzą jego uczestników. Pogląd ten bliski jest wspomnianej wcześniej koncepcji „wspólnego gruntu” Stalnakera.

→ NEGACJA, REFERENCJA, SEMANTYKA A PRAGMATYKA, STRUKTURA TEMATYCZNO-
-REMATYCZNA
→ IRENA BELLERT

Literatura

- Bellert, I. 1973. „On Various Solutions of the Problem of Presupposition”. W *Studies in Text and Grammar*, red. J.S. Petőfi, i H. Rieser. Dordrecht: Reidel.
- Bogusławski, A. 1976. „Presupozycje a negacja”. W *Semantyka tekstu i języka*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 33–50.
- Bogusławski, A. 1977. *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bogusławski, A. 1998. *Science as Linguistic Activity, Linguistics as Scientific Activity*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- Bogusławski, A. 2004. „Remarks on quotative ‘saying’”. *Studies in Polish Linguistics* 1: 29–45.
- Bogusławski, A. 2005. „Do teorii czasownika *powiedzieć*”. *Polonica* 24: 113–129.
- Bogusławski, A. 2007. *A Study in the Linguistics-Philosophy Interface*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW–BEL Studio.
- Bogusławski, A. 2008a. *Semantyka, pragmatyka. Leksykografa głos demarkacyjny*. Warszawa: Wydawnictwo TAKT.
- Bogusławski, A. 2008b. *O konieczności istnienia*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW–BEL Studio.
- Bogusławski, A. 2011. „Asercja ma imię – nie jedno”. *Prace Filologiczne* 60: 37–47.
- Bogusławski, A. 2021. *Lingwistyczna teoria mowy. Preliminaria*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Bogusławski, A., i E. Drzazgowska. 2016. *Język w refleksji teoretycznej. Przekroje historyczne*, t. 1–2. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- Cappelen, H. 2019. „Assertion: The Defective Theoretical Category”. W *The Oxford Handbook of Assertion*, red. S. Goldberg. Oxford: Oxford University Press.
- Danielewiczowa, M. 2012. *W głąb specjalizacji znaczeń. Przysłówkowe metapredykaty atestacyjne*. Warszawa: BEL Studio.
- Doboszyńska-Markiewicz, K. 2023. „Dlaczego przypadek bywa czysty, a idiota kompletny? Rzecz o przymiotnikowych wzmacniaczach asercji”. W *Contributions to the 24th Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav)*, red. K. Bednarek, i in. Wiesbaden: Harrassowitz, 57–67.
- Ducrot, O. 1975. „Presupozycje, warunki użycia czy elementy treści?”. *Pamiętnik Literacki* 66(1–2): 269–282.
- Chwistek, L. 1924. *The Theory of Constructive Types (principles of logic and mathematics)*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Frege, G. 1977. *Pisma semantyczne*, tłum. B. Wolniewicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Geach, P. 1965. „Assertion”. *The Philosophical Review* 74(4): 449–465.

- Grochowski, M. 1986. „Presupozycje a postulaty znaczeniowe i eksplikacje semantyczne”. *Makedonski Jazik* 37: 111–120.
- Grochowski, M., A. Kisiel, i M. Żabowska. 2014. *Słownik gniazdowy partykuł polskich*. Kraków: PAU.
- Grzegorzczkowska, R. 1987. „Presupozycje jako składnik znaczeń wyrazów”. W *Od kodu do kodu. Prace ofiarowane Profesorowi Olgierdowi Adrianowi Wojtasiewiczowi na 70-lecie Jego urodzin*, red. A. Bogusławski, i B. Bojar. Warszawa: Wydawnictwo UW, 25–33.
- Jary, M. 2019. „Assertion and the Declarative Mood”. W *The Oxford Handbook of Assertion*, red. S. Goldberg. Oxford: Oxford University Press.
- Leśniewski, S. 1927/2015. „O podstawach matematyki”. W *Pisma zebrane*, red. J.J. Jadacki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 295–468.
- Pagin, P. 2019. „The Indicativity View”. W *The Oxford Handbook of Assertion*, red. S. Goldberg. Oxford: Oxford Academic, 38–57.
- Russell, B. 1905. „On Denoting”. *Mind. New Series* 14(56): 479–493. <https://www.jstor.org/stable/2248381> (dostęp: 05.03.2021).
- Russell, B., i A.N. Whitehead. 1927. *Principia Mathematica*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shapiro, L. 2018/2020. „Commitment Accounts of Assertion”. W *The Oxford Handbook of Assertion*, red. S. Goldberg. Oxford: Oxford Academic.
- Stalnaker, R. 1978/1999. „Assertion”. W *Content and Context*. Oxford: Oxford University Press.
- Strawson, P. 1950. „On Referring”. *Mind, New Series* 59(235): 320–344.
- Strawson, P. 1967. *Introduction to Logical Theory*. London: Methuen.
- Williamson, T. 1996. „Knowing and Asserting”. *Philosophical Review* 105: 489–523.
- Williamson, T. 2000. *Knowledge and Its Limits*. Oxford: Oxford University Press.